

ПРОЦЕНА КОМУНИКАЦИОНИХ СПОСОБНОСТИ КОД ОСОБА СА ТЕШКОМ И ДУБОКОМ ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ОМЕТЕНОШЋУ*

Слободан Банковић**, *Ивана Терзић*, *Мирјана Ђорђевић*

Универзитет у Београду,
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Могућности креирања усјешних интјервенција и јодгшћицања развоја комуникације код особа са тјешком и дубоком интјелектјуалном ометјеношћу зависе у великој мери од тјачне идентјификације њјхових комуникационих јодшћенцијала и отјраничења. Савремени јприсшуй у јпроцени комуникације особа са тјешком и дубоком интјелектјуалном ометјеношћу може се шире јосмајрајти као двокомјонентјни јпроцес. Прва комјонентја укључује идентјификовање комуникационих сјособности јојединца, док је друта усмерена на јпроцену срединских фактјора (различитјих окружења, актјивности и особа), који моју јподржајти или инхибирајти реализацију јрешходно идентјификованих сјособности.

У оквиру јпрве комјонентје, јпреинтјенционални, интјенционални и симболитјички сјтадијум комуникације мојли би да јпослуже као схема за одређивање индивидуалних комуникационих јодшћенцијала особа са тјешком и дубоком интјелектјуалном ометјеношћу. Мајирање досшћитјнушој нивоа комуникације јшребало би да буде јпраћено ујоредним бележењем функција које јпроцењивана особа остварује јшоком комуникационе размене. Процена усмерена на срединске фактјоре укључује ујшврђивање сјшејена до која је идентјификовани начин

---

* Рад је проистекао из пројеката „Социјална партиципација особа са интелектуалном ометеношћу“, број 179017 (2011-2014), „Креирање протокола за процену едукативних потенцијала деце са сметњама у развоју као критеријума за израду индивидуалних образовних програма“, број 179025 (2011-2014) и „Евалуација третмана стечених поремећаја говора и језика“, бр.179068 (2011-2014) чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** slobodan2008@yahoo.com

комуникације особе прихваћен у њеном окружењу, као и утврђивање прилика у окружењу које омогућавају особи да оствари функционалну комуникацију.

Двокомпонентним моделом процене истакнуто је важности социјалној, интерактивној контекста и одговорности заједнице за укључивање особа са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу у свакодневну комуникациону размену.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: комуникација, процена, тешка и дубока интелектуална ометеност

УВОД

Интелектуална ометеност представља стање које настаје пре осамнаесте године и које је карактерисано значајним ограничењима у интелектуалном и адаптивном функционисању (AAID, 2010). Према Америчкој асоцијацији за интелектуалну ометеност ограничења у адаптивном функционисању обухватају дефиците концептуалних, социјалних и практичних вештина. Концептуалним адаптивним вештинама припадају комуникација, функционалне академске вештине и вештине самоусмеравања (AAID, 2010). Дефицити у наведеним доменима концептуалних вештина посебно су изражени код особа са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу, па се тешкоће у говору и комуникацији код ове популације уочавају још током раног детињства (APA, 2000).

Могућности креирања успешних интервенција и подстицања развоја комуникације код особа са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу зависе у великој мери од тачне идентификације њихових комуникационих потенцијала и ограничења. Промене у начину сагледавања комуникације, које су се догодиле током прошлог века, одразиле су се и на домен процене. До 70-их година двадесетог века, комуникација је углавном виђена као способност изражавања, која се реализује посредством формалних језичких средстава, првенствено говора (Rowland, 2011). У складу са тим, процена глобалног комуникационог статуса деце са интелектуалном ометеношћу, између осталог, укључивала је опис нивоа развијености рецептивног и експресивног језика, гласа, артикулације, флуентности, оралне моторике и слуха (Casella, 1999). Постепеним померањем ка тзв. социо-прагматском приступу у комуникацији пажња је са нивоа развијености говорно-језичких вештина, или форми комуникације, преусмерена на процену практичних ефекта који се применом тих вештина (форми) могу остварити у социјалном, интерактивном контексту (Rowland, 2011). На тај начин, савремени приступ у процени

комуникације особа са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу може се шире посматрати као двокомпонентни процес. Прва компонента укључује идентификовање комуникационих способности појединца, док је друга усмерена на процену срединских фактора (различитих окружења, активности и особа), који могу подржати или инхибирати реализацију претходно идентификованих способности (Casella, McNamara, 2005). Обе компоненте процеса процене су међузависне и могу се реализовати симултано.

У складу са социо-прагматским приступом наведено је неколико смерница за остваривање квалитетне процене:

1. Потребно је опсервирати начин на који дете остварује различите комуникационе функције, попут захтевања, иницирања комуникације, изражавања неслагања и др;

2. Опсревацију и процену требало би спровести током извесног периода, а не једнократно (нпр. само у једном окружењу и/или током једне активности);

3. Проценом би требало обухватити и интересовања детета, односно мотивациону компоненту комуникације;

4. Информације је потребно прикупити од различитих особа које су имале прилику да комуницирају са дететом у различитим окружењима, као и током различитих активности и различитог периода дана;

5. Потребно је размотрити доступност потенцијалних комуникационих партнера (вршњака и одраслих особа) са којима дете може да оствари ненаметљиву комуникацију у природном окружењу;

6. Процена укључује и разматрање различитих окружења у којима дете остварује, или има прилику да оствари комуникацију, као што је нпр. школа, клиничка ординација и сл. Такође, потребно је размотрити и ужа окружења у оквиру идентификованих ширих категорија. На пример, унутар школског окружења могу се размотрити игралиште, учионица, библиотека и др. (Hampton et al., 2002).

Наведене смернице одражавају комплексност процене комуникације особа са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу. Уједно, оне указују на потребу тимског приступа процени, кроз сарадњу различитих особа које добро познају појединца чије се способности процењују. Листа потенцијалних чланова тима, или информаната, практично је неограничена, па поред родитеља и чланова породице, може укључивати и наставнике, специјалне едукаторе, ненаставно особље, вршњаке, професионалце итд.

Процена индивидуалних комуникационих потенцијала

У оквиру прве компоненте, преинтенционални, интенционални и симболички стадијум комуникације могли би да послуже као схема за одређивање индивидуалних комуникационих потенцијала особа са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу. У складу са тим, почетни ниво процене био би усмерен на утврђивање интенционалности понашања особе, односно степена до кога је она свесна свог утицаја на окружење (National Joint Committee for the Communication Needs of Persons with Severe Disabilities, 1992). Постоји велики број бихејвиоралних индикатора за одређивање појаве интенционалног комуникационог чина, као што су:

- 1) наизменично премештање погледа са жељеног циља на комуникационог партнера, и обратно;
- 2) истрајавање у сигнализирању све док циљ не буде остварен;
- 3) промена у квалитету сигнала све док циљ не буде остварен;
- 4) коришћење сигнала који је ритуализован, или има конвенционалну форму, унутар специфичног контекста;
- 5) исчекивање одговора (реакције) комуникационог партнера;
- 6) прекидање сигнализирања након остваривања жељеног циља;
- 7) показивање задовољства, уколико је циљ остварен, односно незадовољства, уколико циљ није остварен (Wetherby, Prizant, 1989, према Iacono et al., 1998).

Приликом процене интенционалности не сме се изгубити из вида да особе са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу, које функционишу на превербалном, несимболичком стадијуму, некада могу користити различите, више или мање формалне, начине сигнализације. Осим контактних гестова, покушаја дохватања, или показивања ка нечему, некада облик сигнализације може представљати и аберантно понашање (Ogletree et al., 1996).

Надаље, понекада је тешко одредити да ли је особа са тешком или дубоком интелектуалном ометеношћу достигла интенционални ниво комуникације, посебно у случајевима вишеструке ометености, када постоје додатна моторичка и/или сензорна оштећења. Пре процене индивидуалних комуникационих потенцијала, потребно је испитати очуваност вида и слуха, као и моторичких способности, попут покретљивости екстремитета и окуломоторне координације. Придružене тешкоће могу онемогућити појединца у испољавању јасних знакова интенционалности, нпр. успостављања заједничке пажње наизменичним премештањем погледа са неког објекта на другу особу и/или истрајавања у намери да

оствари жељени циљ (Iacono et al., 1998). Услед тога, нужно је добро познавање процењиване особе, као и веома пажљива опсервација њеног понашања у великом броју ситуација у којима се одређено понашање јавља.

Током овог сегмента, који се односи на утврђивање интенционалности, важно је напоменути да свако интенционално понашање не представља комуникациони чин. На пример, особа може доћи до жељеног предмета (циља) користећи неки други предмет као средство, без указивања другој особи на властите намере (Bates et al., 1975, према Camaioni, 1997). Уколико је ипак реч о интенционалном комуникационом чину, наредни корак био би бележење начина на који особа са тешком или дубоком интелектуалном ометеношћу укључује другу особу у комуникациону размену. Ово подразумева диференцирање два типа понашања (McLean et al., 1999): протоимперативног, тј. коришћења друге особе као средства за остваривање жељеног циља и протодекларативног, када се друга особа не доживљава као средство, већ придобијање њене пажње представља жељени циљ.

Идентификација ове две врсте понашања, као и врсте геста коју особа са тешком или дубоком интелектуалном ометеношћу користи (контактни и/или дистални), може омогућити мапирање достигнутог нивоа у оквиру стадијума интенционалне, али невербалне, несимболичке комуникације (Crais et al., 2009).

Даља процена укључивала би идентификовање појаве репрезентационих гестова. Ови гестови, чије се значење не мења са контекстом (нпр. махањем руком које значи исто што и реч „здрово“), јављају се готово у исто време када и прве речи (Camaioni et al., 2003). Услед тога, њихова појава може означити почетак преласка на симболички стадијум комуникације. Овај индикатор је важан с обзиром на то да поједине особе са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу можда никада неће развити способност говора. За даље мапирање комуникационих потенцијала може се користити бележење појаве различитих облика комуникације карактеристичних за симболички стадијум (нпр. коришћење речи, слика, мануелних знакова).

Информације прикупљене током процене индивидуалних способности могу бити представљене у виду комуникационог профила особе са тешком или дубоком интелектуалном ометеношћу. Овај профил садржи свеобухватну листу форми (начина на који нека особа успоставља интеракцију са другима), као и функција комуникације, односно разлога због којих особа ступа у социјалну интеракцију (Casella, McNamara, 2005). Дакле, претходно описани кораци у мапирању достигнутог нивоа

комуникације требало би да буду праћени упоредним бележењем функција које процењивана особа остварује током комуникационе размене. Релевантне особе из њеног окружења (нпр. родитеље, наставнике) треба питати да идентификују понашања за која сматрају да служе комуникацији, а затим да одреде коју комуникациону поруку процењивана особа тим понашањем преноси или покушава да пренесе.

Неколико ширих категорија комуникационих функција, које се појављују у већини таксономија примењених код особа са тежим облицима ометености, јесу: захтевање, одбијање, коментарисање или саопштавање информација, социјално поздрављање и/или показивање учтивости (Reichle, 1997). Током процене, шире категорије функција потребно је разложити на њихове специфичније показатеље. Тако на пример, коришћењем неког облика комуникације, особа може упутити захтев за одређеним предметом, активношћу, информацијом, или захтевати усмеравање пажње комуникационог партнера ка себи, или ка нечем другом у окружењу. Одбијање може бити изражено као неприхватање одређеног предмета, захтев за прекидом неке активности, или као вид избегавања неке антиципиране активности. Надаље, у дијадној интеракцији, одређени облик комуникације може имати и функцију иницијације комуникационе размене, или одговора на иницијативу других (McLean, Snuder-McLean, 1987; McLean et al., 1999).

Приликом процене индивидуалних комуникационих потенцијала особа са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу, потребно је применити свеобухватнији протокол, како поједине форме и функције комуникације не би биле изостављене. На крају овог процеса, неопходно је проверити или валидирати прикупљене информације, нарочито ако се подаци о комуникационим способностима особе добијају посредно, интервјуисањем других особа (нпр. родитеља, наставника). Ову валидацију могуће је остварити било кроз додатну, непосредну опсервацију процењиване особе у њеном природном окружењу (нпр. код куће, у школи и сл.), било кроз примену структурираних проба за изазивање одређеног облика и/или функције комуникације (Sigafos et al., 2000). Креирање ових структурираних проба детаљније је описано у истраживањима у којима су процењиване форме и функције комуникације код особа са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу (нпр. Iacono et al., 1998; McLean et al., 1999).

Процена срединских фактора

Следећа компонента процеса процене уклопљена је у модел подршке коју је потребно пружити особи са интелектуалном ометеношћу да би актуализовала индивидуалне комуникационе потенцијале. Уколико особа не користи стечене вештине комуникације, чак и када оне припадају вишим стадијумима комуникационог развоја, те вештине се могу сматрати нефункционалним (нпр. Stephenson, Dowrick, 2005). Услед тога, процена усмерена на срединске факторе укључује утврђивање степена до кога је идентификовани начин комуникације особе прихваћен у њеном окружењу, као и утврђивање прилика у окружењу које омогућавају особи да оствари функционалну комуникацију (Cascella, 1999).

Приликом процене прихваћености одређених облика комуникације потребно је узети у обзир проритете родитеља, њихову евентуалну забринутост за поједине аспекте комуникације, али и специфичности културе којој припадају (Hampton et al., 2002). Надаље, потребно је прикупити информације о томе како комуникациони партнери виде властиту улогу, али и улогу оног другог током комуникационе размене. Такође, потребно је укључити информације и о томе како партнери опажају комуникациону компетенцију особе са интелектуалном ометеношћу и каква очекивања имају у погледу међусобне интеракције. На крају, може се испитати мишљење партнера о томе шта доприноси успешној комуникационој размени. Све ове информације требало би да омогуће откривање социјалне вредности постојећег начина комуникације особе са интелектуалном ометеношћу (Cascella, 1999).

Некада ова процена може указати на потребу за преобликовањем одређеног облика комуникације, или његовог замењивања неком другом, социјално прихватљивијом, формом. Између осталог, таква потреба може бити исказана у случајевима када особа показује идиосинкратичко понашање, па разумевање комуникационог значења таквог понашања захтева добро познавање његове функције, као и саме особе са интелектуалном ометеношћу. Надаље, промена начина на који особа комуницира може бити индикована и у случајевима када је постојећи облик комуникације лако препознатљив и разумљив другима, али социјално неприхватљив, или повређујући, попут агресије, самоповређивања, тантрума, уништавања имовине и друго (Reishle et al., 1993).

Следећи сегмент у оквиру процене срединских фактора представља идентификовање прилика за комуникацију које постоје у природном окружењу неке особе са тешком или дубоком интелектуалном

ометеношћу. Сигафус (Sigafos, 1999) наводи неколико корисних инструмената за ову процену. Један од њих је и еколошки инвентар који описује типичне активности особе у различитим ширим окружењима (нпр. кућа, школа, игралиште и сл.), као и у подокружењима која су саставни део претходних ширих области (нпр. учионица, ходник, тоалет, школско двориште, трпезарија и сл.). Први корак у изради овог инвентара представља одабир четири до пет главних животних домена, релевантних за саму особу (нпр. домаћинство, посао или едукација, слободне активности и др.). Наредни корак укључује спецификацију одређених окружења и подокружења којима особа има приступ унутар одабране области животног домена. Након описа активности у ужим окружењима у којима ће особа вероватно учествовати, следећи корак је усмерен на идентификовање вештина које су особи потребне за реализацију тих активности (Reishle et al., 1991, према Sigafos, 1999). У конкретном окружењу (нпр. школа или кућа) анализа понашања потенцијалних комуникационих партнера може помоћи у откривању дискрепанце која постоји између захтева тог окружења и вештина којима је особа овладавала. Између осталог, процена може бити усмерена на типичан дијалог и комплексност језика који користе потенцијални комуникациони партнери у одређеном окружењу, затим очекивања у вези са међусобном комуникацијом, али и на то колико прилика за комуникацију има особа током типичних активности које се јављају у конкретном окружењу. Наведено испитивање укључује и процену сензитивности комуникационог партнера на начин комуникације особе са интелектуалном ометеношћу, односно да ли партнер препознаје одређено понашање особе са интелектуалном ометеношћу као комуникациони чин. Осим тога, потребно је проценити и меру у којој је тај комуникациони чин доследно препознат приликом интеракције са различитим партнерима (Casella, 1999; Casella, McNamara, 2005).

Када процена срединских чинилаца укаже на мали број прилика за комуникацију, или на њену неефикасност, потребно је размотрити начине на које се постојећа интеракција и активности могу променити у правцу повећања шанси за јављање успешне комуникационе размене (Sigafos, 1999).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Примена двокомпонентног модела процене може представљати први корак ка унапређивању комуникационих способности особа са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу. Информације добијене на основу процене биће од користи не само професионалцима, при планирању одговарајуће интервенције, већ и потенцијалним комуникационим партнерима (родитељима, вршњацима, итд.). Ове информације би требало да допринесу релевантним особама из окружења да лакше препознају и адекватније одговоре на комуникационе покушаје особа са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу. Двокомпонентним моделом процене истакнута је важност социјалног, интерактивног контекста и одговорност заједнице за укључивање особа са тешком и дубоком интелектуалном ометеношћу у свакодневну комуникациону размену.

ЛИТЕРАТУРА

1. American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAID) (2010). *Intellectual Disability: Definition, Classification, and Systems of Supports, 11th ed.* Washington, DC: AAID.
2. American Psychiatric Association (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition, Text Revision.* Washington, DC: Author.
3. Camaioni, L. (1997). The emergence of intentional communication in ontogeny, phylogeny, and pathology. *European Psychologist, 2* (3), 216–225.
4. Camaioni, L., Aureli, T., Bellagamba, F., & Fogel, A. (2003). A longitudinal examination of the transition to symbolic communication in the second year of life. *Infant and Child Development, 12* (1), 1–26.
5. Cascella, P. W. (1999). Communication disorders and children with mental retardation. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America, 8* (1), 61–75.
6. Cascella, P. W., & McNamara, K. M. (2005). Empowering students with severe disabilities to actualize communication skills. *TEACHING Exceptional Children, 37* (3), 38–43.
7. Crais, E. R., Watson, L. R., & Baranek, G. T. (2009). Use of gesture development in profiling children's prelinguistic communication skills. *American Journal of Speech-Language Pathology, 18* (1), 95–108.
8. Hampton, E. O., Whitney, D. W., & Schwartz I. S. (2002). Weaving assessment information into intervention ideas: Planning communication interventions

- for young children with disabilities. *Assessment for Effective Intervention*, 27 (4), 49–59.
9. Iacono, T., Carter, M., & Hook, J. (1998). Identification of intentional communication in students with severe and multiple disabilities. *Augmentative and Alternative Communication*, 14 (2), 102–114.
  10. McLean, J., & Snyder-McLean, L. (1987). Form and function of communicative behaviour among persons with severe developmental disabilities. *Australia and New Zealand Journal of Developmental Disabilities*, 13 (2), 83–98.
  11. McLean, L. K., Brady, N. C., McLean, J. E., & Behrens, G. A. (1999). Communication forms and functions of children and adults with severe mental retardation in community and institutional settings. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 42 (1), 231–240.
  12. National Joint Committee for the Communication Needs of Persons With Severe Disabilities. (1992). *Guidelines for meeting the communication needs of persons with severe disabilities*. Retrieved December 29, 2011, from <http://www.asha.org/docs/html/GL1992-00201.html>
  13. Ogletree, B. T., Fischer, M. A., & Turowski, M. (1996). Assessment targets and protocols for nonsymbolic communicators with profound disabilities. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 11 (1), 53–58.
  14. Reichle, J. (1997). Communication intervention with persons who have severe disabilities. *The Journal of Special Education*, 31 (1), 110–134.
  15. Reichle, J., Feeley, K., & Johnston, S. (1993). Communication intervention for persons with severe and profound disabilities: An overview. In L. Kupper (Ed.), *The National Symposium on Effective Communication for Children and Youth with Severe Disabilities*, 2nd. McLean, Virginia, July 10–12, 1992: Topic Papers, Reader's Guide & Videotape (pp. 147–200). See EC 302 252.
  16. Rowland, C. (2011). Using the communication matrix to assess expressive skills in early communicators. *Communication Disorders Quarterly*, 32 (3), 190–201.
  17. Sigafoos, J., Woodyatt, G., Keen, D., Tait, K., Tucker, M., Roberts-Pennell, D., & Pittendreigh, N. (2000). Identifying potential communicative acts in children with developmental and physical disabilities. *Communication Disorders Quarterly*, 21 (2), 77–86.
  18. Sigafoos, J. (1999). Creating opportunities for augmentative and alternative communication: Strategies for involving people with developmental disabilities. *Augmentative and Alternative Communication*, 15 (3), 183–190.
  19. Stephenson, J., & Dowrick, M. (2005). Parents' perspectives on the communication skills of their children with severe disabilities. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 30 (2), 75–85.

ASSESSMENT OF COMMUNICATIVE ABILITIES IN PERSONS WITH SEVERE AND PROFOUND INTELLECTUAL DISABILITY

SLOBODAN BANKOVIC, IVANA TERZIC,
MIRJANA DJORDJEVIC

University of Belgrade,
Faculty of Special Education and Rehabilitation

SUMMARY

The possibility of creating successful interventions and encouraging communication development in persons with severe and profound intellectual disability largely depends on the accurate identification of their communication potentials and limitations. The modern approach to the communication assessment of people with severe and profound intellectual disability can be seen broader as a two component process. First component includes identification of communication abilities of individual, while the second one is focused on the assessment of environmental factors (different environments, activities and people) which can support or inhibit the realization of previously identified abilities.

In the first component, pre-intentional, intentional and symbolic stage of communication could be used as a scheme for the determination of individual communication potentials of persons with severe and profound intellectual disability. Mapping the achieved level of communication should be done in parallel with recording of the functions evaluated person achieved during the communication exchange. The assessment focused on environmental factors include determining the degree to which identified mode of communication of a person is adopted in its environment and also the identification of opportunities in an environment that allows a person to achieve functional communication.

The two component model of assessment emphasized the importance of social, interactive context and community responsibility for the inclusion of persons with severe and profound intellectual disability in daily communication exchange.

KEY WORDS: communication, assessment, severe and profound intellectual disability.